

УДК 343.161.1

Роль особистості злочинця в системі факторів, що обумовлюють вчинення злочинів проти правосуддя

В. А. Ахмедов,

кандидат юридичних наук, керівник науково-
дослідного та судово-прецедентного відділу
Академії юстиції Міністерства юстиції
Азербайджанської Республіки

Досліджено проблеми особистості злочинця як одного з елементів кримінологічної характеристики злочинів проти правосуддя. Аналізується зв'язок установок і цінностей особи з іншими умовами і обставинами, які детермінують вчинення злочинів у сфері правосуддя. Особливу увагу автор приділяє аналізу характерних рис особистості злочинців серед працівників правоохоронних органів, через підвищену суспільну небезпечність вчинюваних ними злочинів.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, суб'єкт злочину, особистість злочинця, детермінанти злочинної поведінки.

Ahmedov Vusal. The role of the offender in the system of factors leading to the commission of crimes against justice

The article is devoted to the study of the identity of the offender as one of the elements of the criminological characteristics of crimes against justice. The author studies the connection of the settings and the values of the person with other conditions and circumstances that determine the commission of crimes in the field of justice. Particular attention is paid to the analysis of the characteristic features of the identity of criminals

© Ахмедов Вусал Алігасмат огли – кандидат юридичних наук, керівник науково-дослідного та судово-прецедентного відділу Академії юстиції Міністерства юстиції Азербайджанської Республіки

among law enforcement officers, because of the increased social danger of crimes committed by them.

Key words: *crimes against justice, the subject of a crime, personality of the offender, determinants of criminal behavior.*

Одним із елементів кримінологічної характеристики злочинів проти правосуддя є сукупність рис і ознак суб'єкта таких злочинів, тобто особи, яка вчиняє злочин. Одразу зауважимо, що спроби сконструювати якийсь універсальне, абсолютно істинне, визнане всіма науковцями, визначення поняття «особистість злочинця» досі не були успішними, оскільки кожна людина як соціальне явище – специфічна й індивідуальна у своїх проявах. Кожна людина у напруженій психологічній ситуації, під впливом емоційних реакцій спроможна вчинити будь-який злочин, тому виділити окремі риси злочинця, які б принципово відрізняли його від законослужняного громадянина, надзвичайно складно¹. Відтак дослідження даної проблеми є актуальним та потребує уваги з боку суспільства.

Питання кримінологічної характеристики суб'єкта злочинів проти правосуддя висвітлювалися у працях таких вчених як О.Г. Кальман, А.Ф. Зелінський, С.С. Мірошніченко, В.Н. Кудрявцев, А.І. Долгова, А.С. Горелик та ін. Проте залишається низка невирішених питань, зокрема щодо конкретних причин вчинення злочинів проти правосуддя.

А.Ф. Зелінський виділяє окреме поняття «особистість злочинця» лише стосовно обмеженого кола злочинців, що займаються систематичною «професійною» злочинною діяльністю, та характеризує ступінь їх суспільної небезпеки, яка відтворюється у конкретних фактах вчинення злочинів. Стосовно інших вчений говорить лише про осіб, які вчинили злочин².

С.С. Мірошніченко серед усіх злочинців виділяє особливу категорію «особистість злочинця» в якості наукової абстракції для розуміння того, що різні форми злочинної поведінки по-різному проявляються у реальній дійсності залежно від багатьох соціально-демографічних, психологічних якостей особи, які мають кореляційну залежність відносно вчиненого злочину. Під поняттям «особа злочинця, яка вчинила злочин проти правосуддя» вчений розуміє сукупність таких істотних і стійких корисливо-індивідуалістичної спрямованості морально-психологічних установок, властивостей і ознак, різною мірою притаманних особам, які вчинили злочин проти правосуддя. А їх загальна характеристика

¹ Кальман О.Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. С. 86-87.

² Зелінський А.Ф., Оніка Л.П. Детермінація злочину: навч. посібник. Харків: УЮА, 1994. С. 50.

відтворюється у сукупності соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак.

Дослідник дійшов висновку, що найчастіше злочини проти правосуддя вчиняються особами чоловічої статі, віком старше 29 років, та особами із середньою, середньо-спеціальною та вищою освітою³.

Соціально-психологічна структура особи включає передусім соціально-обумовлені індивідуальні особливості, психологічні процеси, систему потреб, спрямованість особи, соціальні установки і орієнтації, моральні якості, знання, звички, досвід⁴. Соціально-психологічний механізм індивідуальної поведінки надзвичайно складний. Людина, як правило, добре знає морально-правові принципи, але дотримується їх вибірково. І ця вибіркковість особливо яскраво проявляється при вирішенні правових питань. Даючи соціально-психологічну характеристику осіб, які вчинили злочини проти правосуддя, варто погодитися з думкою, що для них притаманне викривлене відчуття незалежності від нормативної системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб та інтересів будь-якими засобами, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь⁵.

Виходячи із науково обґрунтованої системи злочинів проти правосуддя, доцільно виділити кілька груп суб'єктів, представники кожної з яких наділені певними специфічними рисами, важливими для кримінологічної характеристики злочинів даного виду. Водночас підкреслимо, що наведений поділ є досить умовним і використовується лише в рамках розробки кримінологічної характеристики злочинності проти правосуддя. Отже, злочини у сфері правосуддя можуть вчинятися:

– працівниками правоохоронних органів (наприклад, завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою; порушення права на захист; примушування давати показання; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності тощо);

– суддями (наприклад, порушення права на захист; втручання в діяльність захисника чи представника особи; постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови);

– учасниками судочинства (наприклад, завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта; відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків);

³ Мірошніченко С.С. Кримінологічна характеристика осіб, що вчинили злочини проти правосуддя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 415.

⁴ Личность преступника / ред. коллегия: В.Н. Кудрявцев, Г.М. Миньковский, А.Б. Сахаров. Москва: Юридическая литература, 1975. С. 154-160.

⁵ Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного периода. Москва: Гардарики, 2002. С. 142-143.

– засудженими особами або особами, на яких рішенням суду покладені певні юридичні обов'язки (наприклад, невиконання судового рішення; ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; порушення правил адміністративного нагляду);

– будь-якими іншими особами (наприклад, приховування злочину, втручання в діяльність судових органів, незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду; погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги втручання в діяльність захисника чи представника особи).

Даючи характеристику особам, які вчиняють злочини проти правосуддя, так би мовити, «зсередины», вчені наголошують, що такі особи наділені такою специфічною соціально-демографічною ознакою, як наявність досить високого соціального статусу, що дозволяє приймати рішення стосовно обмеження основних конституційних прав окремих фізичних осіб. Такими особами можуть вчинятися злочинні діяння: завідомо незаконне затримання, привід або арешт; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання, порушення права на захист; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови; розголошення даних досудового слідства, дізнання, відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, невжиття заходів безпеки стосовно такої особи. Суб'єкти вищезазначених злочинів зазвичай займають відповідальні посади у державних структурах, і їх нижній віковий поріг обмежений 18 роками. Це здебільшого посадовці середнього (35-55 р.) віку. Їм притаманні достатньо високий рівень інтелекту, емоційна збалансованість та розвинені вольові якості, чим і обумовлено займане достатньо високе соціальне становище. Соціально-рольова складова структури таких осіб має багато спільного з тими, хто вчиняють посадові злочини, корупційні діяння. Їх майнове становище характеризується очевидною (чи прихованою) невідповідністю рівня проживання рівню доходів⁶.

Злочинців – співробітників правоохоронних органів також часто характеризують як людей безпринципних, байдужих до вимог закону, які ставлять особисті інтереси вище інтересів правосуддя, якому вони

⁶ Мірошніченко С.С. Цит. праця. С. 419.

покликані служити. Демографічні дані їх вельми різні й тому не характерні для аналізу особистості. Психологічна характеристика особистості цих злочинців проявляється при вивченні мотивів їх злочинів: застосуванні незаконних методів слідства, примусі обвинувачених і свідків до неправдивих показань, незаконному арешті, винесенні неправосудного вироку тощо. У випадку незаконного припинення провадження, винесення неправосудного, надмірно м'якого або виправдувального вироку переважають особисті мотиви, пов'язані в більшості випадків з корупцією, з проханнями «високих покровителів» винних або з близькими відносинами з представниками злочинного світу (що здебільшого залишається в тіні). У разі застосування незаконних методів слідства на першому місці «службові» мотиви: помилково розуміється обов'язок викриття потенційного злочинця «за будь-яку ціну»; прагнення поліпшити звітні показники розкриття злочинів на своїй ділянці; швидше закінчити розслідування тощо. Часто в подібних випадках проявляються і кар'єристські прагнення⁷.

У багатьох подібних випадках мають місце або так звана професійна деформація особистості цих співробітників, що виражається в байдужості до людей і їх долі, або некомпетентність і невідповідність до складної юридичної діяльності, включаючи незнання елементарних правових вимог і невміння грамотно розслідувати або вирішити справу. Все це свідчить про те, що таким працівникам не місце у правоохоронних органах.

Група осіб, які вчиняють такі злочини (приховування описаного майна або такого, що підлягає конфіскації, чи на яке накладено арешт; невиконання судового рішення), є більш широкою і різноманітною як за віковим цензом, так і за соціальним статусом. Особистісні характеристики цих осіб мають багато спільного з характеристиками особистості пересічного громадянина. Однак визначальною їх рисою є наявність обов'язку виконання певних дій, призначених судом, або утримання від них. У цілому особистість тих злочинців, хто перешкоджає роботі правоохоронної системи, дуже різноманітна. Мотиви їх посягань на інтереси правосуддя цілком очевидні: полегшити долю обвинуваченого або, навпаки, засудити невинного супротивника; вирішити цивільну чи іншу справу на свою користь. Інакше кажучи, відстояти усіма правдами і неправдами свій особистий інтерес (або інтерес співучасника, приятеля, родича). Нерідко злочини проти слідчого, прокурора, судді продиктовані помстою за законно прийняте рішення. Таким чином, в особистісному відношенні дана група злочинців мало чим відрізняється від тих, хто вже

⁷ Долгова А.И. и др. Преступность сотрудников правоохранительных органов. *Преступность, статистика, закон*. Москва, 1997. С. 389.

знаходиться в камері або сидить на лаві підсудних. Авторами неправдивих доносів і неправдивих свідчень можуть бути і недоброзичливці позивачів, відповідачів, підозрюваних – сусіди, товариші по службі та інші особи з їх найближчого оточення. Їхні дії переважно викликані суто особистими мотивами (заздрість, помста, образа тощо)⁸.

Існує також категорія осіб, яка характеризується яскраво вираженими рисами злочинців насильницького та корисливо-насильницького типів. Дії таких осіб, що посягають на правосуддя, виражаються у втручанні у діяльність суду (судді), захисника чи представника особи; умисному знищенні або пошкодженні майна судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи; перешкодженні з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку. У виключних (особливих) випадках мають місце посягання на життя, погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, або посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Водночас іншим особам, які вчиняють злочини проти правосуддя, притаманний яскраво виражений правовий нігілізм. Ці особи, як правило, вводять правоохоронні органи в оману, даючи неправдиве повідомлення про вчинення злочину, дають завідомо неправдиві показання, будучи свідком або беручи участь у кримінальному провадженні як експерт чи перекладач, відмовляються від виконання покладених на них обов'язків.

І нарешті, особи, стосовно яких винесено обвинувальний вирок, що вступив у законну силу, можуть вчинити злочини у вигляді ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі. Під час відбування покарання вони можуть чинити такі суспільно небезпечні дії, як злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; втеча із спеціалізованого лікувального закладу. Найбільш схильними до втеч є неодноразово судимі за тяжкі злочини, яким призначено тривалі строки відбування покарання у вигляді позбавлення волі (понад 5 років). Здебільшого це молоді люди, які не мають сім'ї, постійного місця проживання. Психологічними тестуваннями (опитувальник Кеттела) у таких осіб зафіксовано і відповідні риси: низькі розумові здібності, схильність до акцентуацій, песимізму, емоційна нестійкість, відсутність навичок до абстрактного мислення та узагальнень, конформність,

⁸ Горелик А.С. Преступления против правосудия. Москва, 2001. С. 355.

небажання спілкуватися, обережність, схильність до постійних роздумів та самоаналізу (інтроверсія), підвищена тривожність⁹.

Таким чином, до детермінант злочинів проти правосуддя, тобто до об'єктивних явищ і процесів, які обумовлюють вчинення цих злочинів, можна віднести як причини загального характеру, які продукують злочинність в цілому (зокрема, духовна деградація суспільства, недоліки економічної системи, поляризація суспільства на багатих і бідних, бюрократизація управлінського апарату, негативні соціальні трансформації, девіантна поведінка молоді, приховане і явне безробіття), так і специфічні причини і умови (низький рівень правової культури особистості, яка вчиняє злочин; правовий нігілізм; наявність конфлікту між різними учасниками судочинства; слабка захищеність учасників судочинства; невіра в справедливість правоохоронних органів; недоліки кадрового відбору в правоохоронних органах; недоліки у професійно-службовій підготовці правоохоронців; недостатня розробленість критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів; малоефективний контроль і нагляд за роботою співробітників правоохоронних органів; наявність неефективної системи відповідальності суддів; порушення службової дисципліни; професійна деформація; помилково усвідомлені правоохоронцями інтереси служби).

Водночас очевидним є взаємозв'язок між соціальними та психологічними детермінантами злочинів проти правосуддя. Адже в однакових соціально-економічних умовах різні особистості по-різному поведуться, і не кожна особа обирає злочинний спосіб задоволення своїх потреб та інтересів. Тому вчинений злочин є результатом взаємодії внутрішніх моральних установок і цінностей особистості з обставинами середовища і соціальними умовами.

Ahmedov Vusal. The role of the offender in the system of factors leading to the commission of crimes against justice

The public danger of crimes against justice is, in particular, that crimes in this category greatly undermine the authority of bodies that provide not only the protection of law and justice, but also the state as a whole, creating the uncertainty of society in the ability of state institutions to effectively counter crime. Any application of non-legal methods in law enforcement or judicial activity on combating crime creates legal nihilism in the society, that is, the actual non-acceptance of the principle of legality, and the administration of justice. As a result, in the people's legal consciousness there is a lack of perception of the activities of the law enforcement bodies and their condemnation. In addition, the crimes against justice are characterized by high latency, which is conditioned by a high level of corporativeness, a desire not to allow publicity of existing facts of unlawful decisions,

⁹ Мірошніченко С.С. Цит. праця. С. 420.

pressure on witnesses, falsification of evidence, forceful methods of obtaining (knocking out) testimonies, etc. In cases where this can not be avoided and cases are considered by the court, minor penalties are imposed. Also, one can not ignore the high level of corruption of the law enforcement system, the use of official powers for selfish purposes. All this negatively affects the effectiveness of the application of the criminal law.

Among the circumstances of the emergence of the conditions and causes of high latency of crime, the following are distinguished:

circumstances directly related to the characteristics of the criminal offense and the behavior of the offender (low degree of evidence of the offense, thorough activity of the perpetrator in relation to the concealment of a criminal offense, etc.);

circumstances connected with the behavior of victims, witnesses, eyewitnesses (for one or another motive, the said persons do not report to the relevant authorities the crimes committed);

circumstances related to the activity of law-enforcement agencies (lack of proper reaction on their part to the revealed information on the commission of violence, violation of the established procedure for statistical recording of the committed crimes, cases of concealment of the criminal offenses committed, cases of false qualification of the perpetrated crime as administrative, civil- legal and disciplinary influence, low qualification of law enforcement officers, distrust of the population to their opportunities, etc.)

The person of the offender with his consciousness and will is the central link that connects the cause and effect. Human activity can not be regarded as a simple reaction to external factors. The concrete situation generates a volitional act not in itself, but only in interaction with the personality of a particular person, refracted through his interests, views, habits, peculiarities of the psyche and other individual traits.

Key words: crimes against justice, the subject of a crime, personality of the offender, determinants of criminal behavior.